

LIEVE JONGENS, STOERE MEIDEN

Het matrozenpakje in genderperspectief, 1770-2000¹

Sweet boys, sturdy girls. The sailor-suit in gendered perspective, 1700-2000
The sailor suit was the first international children's fashion which made a clear distinction between clothes for children and adults. The earliest sailor suits for boys date from about 1770. The main characteristic of this fashion was the sailor pantalon. The sailor suit matched with the new concept of childhood as an age of innocence. In 1846 the sailor suit with a shoulder collar was introduced. Initially it was only for boys, later on followed adaptations for girls. Boys in a sailor suit often made a feminine impression, while many girls in sailor dress had a masculine look: a reversal of the gender stereotypes. The sailor suit fashion came to an end in the 1960's, when the differences in clothing between social classes, sexes and ages diminished.

Kinderkleding die is gebaseerd op de dracht van matrozen bestaat al meer dan twee eeuwen. In die tijd heeft het matrozenpakje een ingrijpende gedaanteverandering ondergaan. Het matrozenpakje zoals wij dat nu kennen heeft als opvallendste onderdeel een grote schouderkraag ('braniekraag') met witte strepen en een V-hals. Zijn laatachttiende-eeuwse en vroegnegentiende-eeuwse voorgangers worden daarentegen vooral gekenmerkt door een lange (matrozen)broek. Deze vroege matrozenpakjes zijn uitsluitend in zwang geweest als jongenskostuum. Ook het pakje met de schouderkraag werd oorspronkelijk alleen door jongens gedragen, maar is later voor meisjes geadapteerd.

De historie van het matrozenpakje weerspiegelt allerlei maatschappelijke ontwikkelingen. Politiek, opvoeding, erotiek, feminisme, het ontstaan van moderne fenomenen als de fotografie, het strandvermaak, de confectie-industrie, warenhuizen en kledingwinkelketens – het is allemaal in de

1. Ik dank drs. Hanneke Adriaans, voormalig conservator van de kostuumcollectie in het Centraal Museum te Utrecht, voor haar commentaar op een vroege versie van deze tekst. Zij hielp mij ook aan allerlei gegevens over matrozenpakjes op laatachttiende-eeuwse Nederlandse schilderijen.

geschiedenis van de matrozendracht terug te vinden.² In dit artikel staan de genderaspecten centraal. In hoeverre was het matrozenpakje geslachts- en leeftijdsspecifiek? Bestonden er in dat opzicht nationale verschillen? Wat heeft de matrozendracht te vertellen over veranderingen in de beleving van seksualiteit en de rolverdeling tussen de seksen?

Bij de beantwoording van deze vragen zal blijken dat in de loop der tijden sterk uiteenlopende gevoelswaarden aan het matrozenpakje zijn toegekend. De geschiedenis van deze kindermode vormt daardoor een aardige illustratie van de postmoderne opvatting dat de betekenis die wij aan dingen geven in hoge mate, volgens fundamentalistische deconstructivisten zelfs totaal afhankelijk is van ons referentiekader. In het geval van het matrozenpakje werd dat referentiekader voor een belangrijk deel bepaald door het concept van de kindertijd als een *age of innocence*.

De eerste matrozenpakjes

De opkomst van het matrozenpakje markeert een cruciaal moment in de kostuumgeschiedenis: de geboorte van de eerste internationale kindermode. De weg daarvoor is geëffend door het ontstaan van een moderne visie op het kind, waarin kinderen niet meer werden gezien als kleine, door de erfzonde getekende volwassenen maar als onschuldige individuen met een geheel eigen, te respecteren leefwereld. Mede onder invloed van filosofen als Rousseau kreeg deze verandering in beeldvorming aan het eind van de achttiende eeuw haar beslag, althans in de hogere kringen. Pas diep in de negentiende eeuw zouden de nieuwe ideeën over kinderen gemeengoed worden in bredere kringen.

Tot de eerste schilders die de opvatting van de kindertijd als een periode van onschuld visualiseerden behoorden de Engelsman Sir Joshua Reynolds (1723-1792) en de Fransman Jean-Baptist Greuze (1725-1805). Omstreeks 1788 maakte Reynolds een portret van een engelachtig meisje, dat de titel *The age of innocence* kreeg.³ Mede op grond van dit soort schilderijen hebben sommige historici de stelling verdedigd dat pas in de tweede helft van de achttiende eeuw de specifieke aard van het kind werd ontdekt. Volgens anderen, onder wie de Nederlandse mentaliteitshistoricus H.F.M. Peeters, gaat het echter om een ontwikkeling die al veel eerder begon, al verschillen zij sterk van mening over de tijd waarin dat gebeurde.⁴ Aangenomen dat de laatste

2. In voorbereiding is een boekje over de sociale geschiedenis van het matrozenpakje, waarin deze en andere aspecten uitgebreid aan de orde zullen komen.

3. Anne Higonnet, *Pictures of innocence. The history and crisis of ideal childhood* (Londen 1998) 9, 15, 23-25; Nicholas Penny (ed.), *Reynolds* (Londen 1986) 47-48, 317-318.

4. H.F.M. Peeters, *Kind en jeugdige in het begin van de moderne tijd (ca. 1500-ca. 1650)* (Mepel 1975) 7-18; Higonnet, *Pictures*, 25-26.

categorie historici het bij het rechte eind heeft is er een forse *time lag* geweest tussen het moment waarop de nieuwe kijk op het kind ontstond en deze werd gevisualiseerd in de beeldende kunst en de kinderkleding van de elite.

Omstreeks de tijd dat Joshua Reynolds *The age of innocence* schilderde, ging een trendsettende voorhoede zowel in Engeland als op het Continent ertoe over om bij het kleden van jongens de consequentie te trekken uit de opvatting dat kinderen en volwassenen ieder hun eigen leefwereld hebben. Tot dan toe werden jongens na het ontgroeien van jurk of rokje – de gebruikelijke peuterdracht voor kinderen van beide geslachten – in hetzelfde type kleding gestoken als hun vaders. Mannen droegen toentertijd normaliter een halflange broek, die boven of vlak onder de knie werd dichtgebonden (knie- of kuitbroek).

De breuk met de traditie waarin jongens hetzelfde gekleed zijn als hun vaders manifesteert zich onder meer op diverse Franse afbeeldingen uit 1778 en 1780 die deel uitmaken van de modeprentenreeks *Gallerie des modes et costumes français*. De prenten tonen jongetjes die in plaats van de gebruikelijke jurk (peuters) of kniebroek (wat oudere jongens) een wijde lange broek met tot op de enkels vallende pijpen aanhebben en om hun middel een sjerp dragen (afb. 1).

De bijschriften spreken van een ‘enfant en matelot’ en een ‘enfant (...) vêtu [sic] d’un petit habit de matelot’.⁵ In 1786 publiceerde de uitgever van een andere Franse modeplatenreeks, het *Cabinet des Modes*, eveneens een prent van een jongen in een zijden pakje met een lange broek ‘à la matelot’.⁶

In de tijd dat deze modeprenten verschenen was de lange broek (‘pantalón’) in Europa karakteristiek voor matrozen, al werd hij in sommige landen ook wel door vissers, boeren, landarbeiders, voerlui en soldaten gedragen. Al vanaf de vijftiende eeuw duiken er af en toe in de bronnen zeelui in een lange broek op, maar pas in de tweede helft van de achttiende eeuw vond deze dracht algemeen ingang bij matrozen.⁷ De lange jongensbroek ‘à la matelot’ knoopte dus aan bij recente ontwikkelingen in de kleding van matrozen. De sjerp daarentegen werd al sinds de zestiende eeuw veel gedragen door passagierende zeelui.⁸

5. Hanneke Adriaans, *Twee eeuwen kindermode* (Utrecht 1983) 3, 5; Robert Kuhn en Bernd Kreutz, *Der Matrosenanzug. Kulturgeschichte eines Kleidungsstücks* (Dortmund 1991) 13; Dora Lühr, ‘Matrosenanzug und Matrosenkleid. Entwicklungsgeschichte einer Kindermode von 1770 bis 1920’, in: *Beiträge zur deutschen Volks- und Altertumskunde* 5 (1960/1961) 23.

6. Adriaans, *Twee eeuwen*, 4-5.

7. Peter von Busch en Gisela Jaacks, *Navy look. Seeleute in der Mode* (Hamburg 1984) 6; Elizabeth Ewing, *History of children’s costume* (New York 1977) 46; Ingrid Loschek, *Reclams Mode- und Kostümllexikon* (Stuttgart 1987) 369; Diana de Marly, *Working dress. A history of occupational clothing* (Londen 1986) 17-18.

8. Von Busch en Jaacks, *Navy look*, 5.

Afb. 1. Jongens in matrozenpakje. Prent uit de Gallerie des modes, 1780.

De jongenspakjes van de Franse modeprenten zijn ook te zien op diverse schilderijen uit die tijd. Op twee portretten van Elisabeth Louise Vigée Lebrun uit 1784 en 1785 is de dauphin Louis Joseph gekleed in een lange (matrozen-)broek en een blouse met laag uitgesneden hals en plooi kraag.⁹ Het oudste Engelse portret van een jongen in een dergelijk pakje dateert uit 1786. Het werd geschilderd door Joshua Reynolds en stelt de toen vierjarige John Charles, viscount Althorp, later earl of Spencer, voor. Het jongetje draagt een wijde lange broek, een jasje met lage hals, een satijnen sjerp en een hoed.¹⁰

Er is een sterke aanwijzing dat Engelse jongens al enkele decennia eerder dit soort kleding droegen. In 1764 trok de schilder François Hubert Drouais in Parijs veel bekijks met zijn portret van het ‘op zijn Engels’ aangeklede zontje van Lord Holland. Volgens de Duitse kostuumhistorica Dora Lühr is met die Engelse mode zonder twijfel een matrozenpakje bedoeld en moet Engeland als de bakermat van deze kindermode worden beschouwd. Dat laatste wordt ondersteund door de later aan te halen lofzang van de Nederlander Johannes le Francq van Berkhey (1729-1812) op de ongedwongen Engelse kindermode van zijn tijd. De Engelse preoccupatie met comfortabele kinderkleding kwam niet uit de lucht vallen. Het matrozenpakje beantwoordde aan de eisen die John Locke in *Some thoughts concerning education* (1693) aan kinderkleding had gesteld: deze moest recht doen aan de eigen aard van het kind en daarom niet te warm zijn of te nauw zitten.¹¹ In het verlengde daarvan liggen de denkbeelden van de negentiende-eeuwse hygiënisten. Volgens deze vooruitstrevende artsen diende kinderkleding niet alleen ruim maar ook tamelijk dun te zijn, dit om het lichaam te harden en op die manier minder vatbaar te maken voor ziekten. De inburgering van deze opvattingen heeft ertoe geleid dat de gewoonte om zuigelingen in te bakeren is verdwenen.

In Duitsland was het matrozenpakje al omstreeks 1770 bij de hoge adel bekend. Uit februari 1773 dateert een brief waarin gravin Karoline von Hessen-Darmstadt haar dochter, prinses van Pruisen, verzoekt de maten van de kleine Fritz – later koning Frederik Willem III – op te sturen, dit omdat zij een ‘Matrosenanzug’ voor hem wil laten maken. ‘Er steht Kindern so gut’, voegt de gravin daaraan toe. De groothertog van Toscane (1747-1792), later keizer Leopold II, liet zijn zonen tot aan hun negende jaar matrozenpakjes dragen, bestaande uit een lange, wijde broek en een kort jasje zonder kraag dat ‘am Hals offen ist’.¹² Die laatste toevoeging is mogelijk een verwijzing naar het ontbreken van de toentertijd in herenkleding gebruikelijke halsboord en das of jabot (bef), maar zou ook kunnen slaan op een decolleté. Een decolleté was eigen aan veel matrozenpakjes uit die tijd, al vormde het geen standaard-

9. Kuhn en Kreutz, *Der Matrosenanzug*, 16-17; Lühr, ‘Matrosenanzug’, 23.

10. Ewing, *History*, 46.

11. Lühr, ‘Matrosenanzug’, 22-23, 25.

12. *Ibidem*, 24.

onderdeel ervan. Onder de als matrozenpakjes aangeduide jongenskostuumpjes op de eerder genoemde Franse modeprenten zijn zowel exemplaren met (zie afb. 1) als zonder decolleté. Vermoedelijk is de ontblote borst evenals de lange broek ontleend aan de matrozendracht.¹³

De Leidse arts Johannes le Francq van Berkhey, een voorloper van de in Nederland vanaf omstreeks 1840 actieve hygiënist¹⁴, was een vroege propagandist van de gemakkelijk zittende Engelse kinderkleding die omstreeks 1770 op het continent opgang ging maken. Het derde, in 1773 gepubliceerde deel van zijn *Natuurlyke historie van Holland* bevat de volgende lofzang op de nieuwe mode:

(...) en inderdaad de Engelsche natie, die veelal meer op het natuurlyke, dan het opgesmukte der mode valt, heeft de over 't geheel ongedwongener kleding der kinderen, myns bedunkens, niet onaardig uitgedagt. Ik voor my althans kan de hedendaagsche lugtige kleding der kinderen onzer vermogende lieden, met eene soort van genoegelykheid, beschouwen; dewyl de lieve lachjes onagtzaamer voorkomen, en de vrye ledemaatjes weeliger dartelen, dan in eene styve kleding, die de tedere wichten als houten poppen belemmert, en hunne lichaamen niet zelve misvormt.¹⁵

Het lijkt geen twijfel dat Le Francq van Berkhey hier doelt op het ruim zittende jongenspakje met een lange broek, dat in Engeland overigens geen matrozenpakje maar 'skeleton suit' werd genoemd. Blijkens dit citaat genoot dit type kinderkleding al aan het begin van de jaren 1770 enige populariteit bij de Hollandse vermogende lieden.

In 1775 schilderde de Haagse kunstenaar Isaac Lodewijk la Fargue een portret van de Leidse schepen Laurens Theodorus Gronovius en diens twee zoontjes Johan en Samuel Ulrich.¹⁶ De zevenjarige Johan draagt op dit familieportret een lange broek. Daarentegen is de rest van zijn uitmonstering – een stijf frakje en een al even ouwelijk pruikje – nog exemplarisch voor het gebruik om kinderen vanaf een zekere leeftijd te kleden als volwassenen.

Een vroeg, zo niet het oudste Nederlands voorbeeld van een volwaardig matrozenpakje overeenkomstig de eerder genoemde Franse modeprenten is

13. Vergelijk het volgende citaat van de Groningse auteur Marten Douwe Teenstra (1795-1864): 'En hoe bevallig is het losse gewaad met vrijen hals en boezem van een Nederlandschen zeeman niet, terwijl hem een rond open zeemans karakter uit de oogen blinkt!' Marten Douwe Teenstra, *De kinderwereld* (Groningen 1853) 63.

14. R.P.L. Arpots, *Vrank en Vry. Johannes le Francq van Berkhey (1729-1812)* (Nijmegen 1990); E.S. Houwaart, *De hygiënist. Artsen, staat en volksgezondheid in Nederland, 1840-1890* (Groningen 1990).

15. J. le Francq van Berkhey, *Natuurlyke historie van Holland*, dl. 3, tweede stuk (Amsterdam-Leiden 1773) 698.

16. C. Willemijn Fock (ed.), *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900* (Zwolle 2001) 310.

te zien op het van omstreeks 1775 daterende schilderij *Het kraambezoek* van Maria Margaretha la Fargue, een zus van Isaac Lodewijk. Jongens in pakjes met een lange broek komen ook voor op allerlei andere Nederlandse schilderijen uit de twee laatste decennia van de achttiende eeuw (afb. 2).¹⁷

Het Centraal Museum in Utrecht bezit diverse laatachttiende-eeuwse jongenspakjes met een lange broek, waaronder een exemplaar van donkergroen laken met koperen knopen.¹⁸

In 1791 publiceerde het *Kabinet voor mode en smaak*, het eerste Nederlandse periodiek dat regelmatig aandacht besteedde aan nieuwe kledingmodes, een uit het Duits vertaald artikel van de tijdschriftredacteur Friedrich Bertuch. Dit artikel, getiteld *Over de kinder-kleding*, bevat een alleszins opmerkelijk pleidooi voor de matrozenbroek als jongenskleiding.¹⁹ Bertuch wijst aan het begin van zijn betoog op het 'uiterste gewigt' van goede kinderkleding 'wjl daar van zoo veel ten aanzien der phisique opvoeding onzer kinderen en hun toekomstig welzijn afhangt'. Op de gangbare jongenskleiding valt nogal wat aan te merken, aldus Bertuch. In dat verband citeert hij een onlangs verschenen geschrift van de Duitse arts Bernhard Faust, getiteld *Wie der Geschlechtstrieb der Menschen in Ordnung zu bringen, und wie die Menschen besser, und glücklicher zu machen* (Braunschweig, 1791). Faust spreekt in deze verhandeling zijn afkeuring uit over 'de te vroege aanprikkeling der natuurdrijf', die hij voornamelijk aan de broeierige jongenskleiding wijt. Vooral de broeken – bedoeld zijn kniebroeken met dichtgebonden pijpen – acht hij 'te zeer verhitend'. Om dit euvel te bestrijden stelt Faust voor jongens tot aan hun veertiende jaar geen broek meer te laten dragen, maar een witte kiel 'gelijk voormaals bij de Romeinen en nog heden ten dage bij de Schotten'.

Bertuch erkent het door Faust gesignaleerde gevaar, al speelt dat zijns inziens vooral bij de 'aanzienlijker klasse', waar de opvoeding gepaard gaat 'met eene weeke en verhittende behandeling'. Bij het gewone volk komt de 'natuurdrijf' zelden vroeg tot ontwikkeling, dankzij 'een spaarzaamer kost, minder verwarmende kleding, meerder arbeid en soortgelijke omstandigheden'. Op zich vindt Bertuch Fausts suggestie om jongens tot hun veertiende alleen een lange kiel te laten dragen niet zo'n gek idee, maar in de praktijk acht hij het voorstel onuitvoerbaar omdat de jongens zouden worden uitgelachen.

17. Zie bijvoorbeeld Adolph Staring, *De Hollanders thuis* ('s-Gravenhage 1956) afb. LV, LVI; A.M. Meyermann, N.I. Schadee en Ch. Tiels, *Aangenaam gezelschap. Zes conversatiestukken van Nicolaas Muys* (Abcoude 1992) 49; Fock, *Nederlandse interieur*, afb. 274, 283, 284; Jan Wolter Niemeijer, *Hollandse aquarellen uit de 18de eeuw in het Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam* (Zwolle 1990) nr. 28; Johan Carel Bierens de Haan, *Gelderse gezichten. Drie eeuwen portretkunst in Gelderland 1550-1850* (Zwolle 2002) 162.

18. Adriaans, *Twee eeuwen*, 4-5; Rudolf Dekker e.a., *Kinderen van alle tijden. Kindercultuur in de Nederlanden vanaf de middeleeuwen tot heden* (Zwolle 1997) 43, 130.

19. Friedrich Bertuch, 'Over de kinder-kleding', in: *Kabinet van mode en smaak* 2 (1791) 280-283.

Afb. 2. Christoffel Frederik Franck, De familie Van Sminia in de eetzaal op de buitenplaats De Klinze in Friesland, 1790-1795. Vooraan een jongen in matrozenpakje. Particuliere collectie

Vandaar dat Bertuch een minder radicale aanpassing van de kleding voor jongens uit de betere stand bepleit. Hij doet dat door aansluiting te zoeken bij de 'nieuwste mode', zoals die is afgebeeld op een bij zijn artikel afgedrukte Parijse modeprent. De prent toont een vrouw met twee jongens, onder wie 'een knaap van 6 jaaren' die een 'ruim buisje, van agteren toegebonden, met halve, ruime meisjens-mouwen' en een matrozenbroek ('matelot-broek') draagt:

Het gewigtigste aan deze kleding is de zeer wijde en tot op de enkels toe loopende matelot-broek van eenvoudig Nanking, boven de heupen met een band

vastgemaakt. Daar dezelve wijd en luchtig is, dacht het ons een geschikt middel te zijn, om, als een tusschen weg tusschen de te warme broeken en tusschen het geheele gemis van dezelve, als mode in de jongensdragt aangenomen te worden.²⁰

Het exposé van Bertuch sluit nauw aan op de gedachte dat de kindertijd een *age of innocence* is. Voor Bertuch is de matrozenbroek een middel om die tijd van onschuld zolang mogelijk te prolongeren. Volgens hem voorkomt dit kledingstuk dat de geslachtsdrift voortijdig ontwaakt.

Die deseksualisering is ook van toepassing op de algehele uitstraling van de toenmalige matrozenpakjes. Hoewel deze kindermode was geïnspireerd door de kleding van een bij uitstek viriele beroepsgroep werd de geslachtelijke identiteit van de jongens die een matrozenpakje droegen er niet door benadrukt maar juist afgezwakt. Dit geldt vooral voor de pakjes met een decolleté, dat immers kwetsbaarheid en onschuld uitdrukt (zie afb. 1, 2). De op laat-achttiende-eeuwse schilderijen afgebeelde jongens in dergelijke matrozenpakjes zien er daardoor vaak feminien uit. Naar verderop zal blijken deed die feminisering van jongens zich ook voor bij het moderne matrozenpakje (vergeleek afb. 3, 4, 5).

Van lange en korte broeken

De veelal in zijde of satijn uitgevoerde oermatrozenpakjes hebben in Europa alleen opgang gemaakt in de hoogste kringen, en wel tot omstreeks 1820.²¹ Het meest beeldbepalende onderdeel van deze jongensmode, de lange broek, zou blijvend furore maken in de wereld der volwassenen. Het matrozenpakje heeft ongetwijfeld bij de elite voor een zekere gewenning aan de lange broek gezorgd en daardoor de acceptatie van dit kledingstuk als mannenmode bevorderd. Toch ziet het er naar uit dat de oorspronkelijke matrozendracht en niet de kinderlijke variant daarvan bij de inburgering van de lange broek de doorslag heeft gegeven. Omstreeks 1800 liepen in havensteden veel matrozen in een lange broek rond, maar de kans dat je er een jongen in een matrozenpakje zag was miniem.

Opmerkelijk is dat de opmars van de lange broek als mannenmode onder aan de sociale ladder begon. Aan het begin van de Franse Revolutie ruilden havenarbeiders in Marseille als eersten de kniebroek (*culotte*) in voor de lange broek (*pantalon*), die daarna het kledingstuk van de revolutiegezinden werd: de sansculotten ('mannen zonder *culotte*'). In de eerste helft van de negen-

20. *Ibidem*, 283.

21. Kuhn en Kreutz, *Der Matrosenanzug*, 22; Von Busch en Jaacks, *Navy look*, 9.

Afb. 3. Prentbriefkaart, eerste helft twintigste eeuw.
Collectie auteur.

Afb. 4. rentbriefkaart, verzonden in 1916.
Collectie auteur.

tiende eeuw verdrong de lange broek de kniebroek als normale mannenkleding.²² Waren het eerst de modebewuste inwoners van de grote steden die zich tot de pantalon bekeerden, tegen 1840 was de lange broek gemeengoed geworden onder alle lagen van de Nederlandse bevolking. Oom Stastok uit Beets' *Camera obscura* (1836) behoorde met zijn kuitbroek tot de achterblijvers.²³

Naarmate de lange broek door meer volwassenen werd geaccepteerd verloor hij zijn onderscheidende waarde als kinderkleding. Dit zou kunnen verklaren waarom de lange broek als kledingstuk voor kleine jongens gaandeweg de negentiende eeuw terrein moest afstaan aan diverse soorten tot aan of over de knie reikende broeken. Vanaf omstreeks 1900 en vooral na de Eerste Wereldoorlog kropen de pijpen van de jongensbroeken geleidelijk omhoog om tenslotte halverwege de dij te eindigen. Die korte broek bleef exclusief

22. Loschek, *Kostümlexikon*, 369.

23. Kitty de Leeuw, *Kleding in Nederland 1813-1820. Van een traditioneel bepaald kleedpatroon naar een begin van modern kledinggedrag* (Hilversum 1992) 114, 127; C.H. de Jonge, *Een eeuw Nederlandsche mode* (Amsterdam 1941) 31.

voor jongens, totdat hij na de Tweede Wereldoorlog ook in de sport- en vrijetijdskleding voor volwassenen van beide seksen doordrong.

Het klassieke matrozenpakje

In de zomer van 1846 verscheen tot vertedering van alle aanwezigen de toen vierjarige Engelse kroonprins Albert Edward (later koning Edward VII) aan boord van het koninklijk jacht *Victoria and Albert* in een kostuumpje dat algemeen wordt beschouwd als het prototype van het klassieke matrozenpakje. Over de oorsprong van dit pakje bestaan tegenstrijdige lezingen. Een daarvan is dat het was gebaseerd op het uitgaanstenu van de matrozen bij de Engelse marine. Volgens anderen werd het ontworpen door de kleermaker van het koninklijke jacht en heeft het prinselijke pakje model gestaan voor het uniform dat de Engelse matrozen later zijn gaan dragen.²⁴

De afneembare en daardoor makkelijk wasbare blauwe schouderkraag met witte strepen is het meest karakteristieke onderdeel van het 'klassieke' matrozenpakje, dat vele variaties kent. Sommige matrozenpakjes waren nauwkeurige imitaties van bestaande matrozenuniformen, maar meestal namen de makers het niet zo nauw. Soms onttaarde dit in hybride pakjes, bijvoorbeeld een matrozenkraag in combinatie met een Norfolk-pakje (een minuitvoering van het Norfolk-herenkostuum), een met kant versierde matrozenkraag of een matrozenpakje van tweed.²⁵

Na de introductie in 1846 bleef het matrozenpakje met schouderkraag in Engeland zo'n vijftien jaar een weinig voorkomend kledingstuk. Pas toen later ook de twee zonen van Albert Edward – Albert Victor (geboren in 1864) en George (1865) – in matrozenpakjes werden gekleed, nam de populariteit van deze kindermode in Engeland sterk toe. Fabrikanten adverteerden met matrozenpakjes 'as worn by the Royal princes'.²⁶

Albert Edwards oudste zus Victoria was getrouwd met Friedrich Wilhelm van Pruisen, kroonprins en vanaf 1888 keizer van Duitsland. Hun zoontje Wilhelm, later keizer Wilhelm II, kreeg een matrozenpakje van zijn grootmoeder Victoria, de Engelse koningin.²⁷ Langs die weg werd het klassieke matrozenpakje aan het begin van de jaren 1860 in Duitsland geïntroduceerd.

24. Phillis Cunnington en Anne Buck, *Children's costume in England. From the fourteenth to the end of the nineteenth century* (Londen 1965) 182; Ewing, *History*, 87; Kuhn en Kreutz, *Der Matrosenanzug*, 25; R. Ormond en C. Blackett-Ord, *Franz Xaver Winterhalter and the courts of Europe* (Londen 1987) nr. 31.

25. Lühr, 'Matrosenanzug', 38; Clare Rose, *Children's clothes since 1750* (Londen 1989) 139.

26. Cunnington en Buck, *Children's costume*, 183; Rose, *Children's clothes*, 100.

27. Kuhn en Kreutz, *Der Matrosenanzug*, 27-29; Lühr, 'Matrosenanzug', 28.

Na zijn troonsbestijging zette Wilhelm II – een gepassioneerd liefhebber van alles wat met zee en schepen te maken had – vaart achter de opbouw van de keizerlijke marine, waarmee omstreeks 1870 een begin was gemaakt.²⁸ Kiel, vanaf 1871 tot en met 1918 de thuisbasis van de keizerlijke marine, werd omstreeks 1900 een productiecentrum van de vermaarde *Kieler Anzug*, een model matrozenpakje dat een getrouwe kopie was van het Duitse matrozenuniform. Matrozenpakjes naar Engelse snit²⁹ en Deense matrozenmutsen raakten uit de gratie doordat keizer Wilhelm zijn kinderen stevast in Kieler Anzug liet fotograferen. De Duitse elite volgde het keizerlijke voorbeeld, waardoor dit volkseigen model matrozenpakje razend snel populair werd.³⁰

In de laatste decennia van de negentiende eeuw raakte het matrozenpakje met de schouderkraag ook elders op het Continent *en vogue*, mede doordat de meeste Europese vorstenhuizen aan de de nieuwe kindermode meededen.³¹ Tot de *early adopters* in Nederland behoorde de familie Boissevain, die generaties lang een toonaangevende rol speelde in het economische en culturele leven van Amsterdam. Het familiearchief Boissevain bevat veel laatnegentiende-eeuwse foto's van matrozenpakjesdragers.³² De oudste vrij nauwkeurig te dateren foto van kinderen Boissevain in een matrozenpakje is van omstreeks 1878.³³ Het betreft twee zoontjes van de rederszoon Charles Boissevain (1842-1927), journalist en later hoofdredacteur van het *Algemeen Handelsblad*.

Een mode voor beide seksen

De achttiende- en voegnegentiende-eeuwse matrozenpakjes waren uitsluitend bestemd voor jongens, dit in tegenstelling tot de latere pakjes met een braniekraag. In het hedendaagse Japan wordt matrozenkleding alleen gedragen door meisjes, en wel als schooluniform.³⁴ Elders op de wereld was het een

28. Kuhn en Kreutz, *Der Matrosenanzug*, 73-91.

29. Vergelijk bijvoorbeeld de beschrijving van een Engels matrozenpak in een later aan te halen citaat uit *Der Tod in Venedig* van Thomas Mann.

30. Lühr, 'Matrosenanzug', 40-41; Ingeborg Weber-Kellermann, 'Exkurs: Der Matrosenanzug', in: *Der Kinder neue Kleider. Zweihundert Jahre deutsche Kindermoden in ihren sozialen Zeichensetzung* (Frankfurt am Main 1985) 108-109.

31. Voor een reeks foto's van vorstenkinderen in matrozenpakje zie Kuhn en Kreutz, *Der Matrosenanzug*, 29-39.

32. Gemeentearchief Amsterdam (verder GAA), Familiearchief Boissevain inv. nrs. 146, 274, 275, 452, 500, 672, 1283 (fotoalbums).

33. GAA, Familiearchief Boissevain inv. nr. 1283 (fotoalbum).

34. Voor een overzicht van de geschiedenis van het matrozenpakje in Japan zie het artikel 'Les uniformes des lycéennes japonaises', gepubliceerd op www.perso.wanadoo.fr.kadnax/sakofu.htm (maart 2004).

dracht voor zowel jongens als meisjes. In Engeland, het land van oorsprong, bleef deze mode lange tijd nagenoeg beperkt tot jongens. Vanaf omstreeks 1880 gingen meisjes daar matrozenblouses en geplisseerde matrozenjurken dragen.³⁵ Op het Continent bedroeg het tijdsverschil tussen het in zwang raken van matrozenkleding bij jongens en meisjes volgens Weber-Kellermann ongeveer een jaar of tien.³⁶ In Nederland was de matrozendracht voor meisjes tegen het eind van de jaren 1880 al tamelijk gangbaar, ook buiten de grote steden. Van de actrice Rika Hopper is bekend dat zij in 1889 als elfjarige in matrozenpakje een liedje zong in haar woonplaats Assen.³⁷

Een Nederlandse kleermakershandleiding uit 1893 zegt van het matrozenjurkje dat het ‘om de vlugheid [‘vlotheid] er van reeds jaren in den smaak is’.³⁸ Ook de kledingreformisten uit die tijd waren te spreken over de matrozendracht, die in hun ogen gunstig afstak bij de heersende meisjesmode. Ze ergerden er zich aan dat de toch al zo lange rokken nog langer en wijder werden ‘zoodat de daar ingestoken kleinen de voetjes niet kunnen bewegen’.³⁹ De matrozenkleding maakte het leven van meisjes er een stuk aangenamer op:

De beste en geschiktste kleding voor meisjes is bijv. de ruime matelot-jurken en losse manteltjes – marine model – iets wat hen niet hindert bij het spelen en stoeien.⁴⁰

Een bijkomend voordeel van matrozenkleding was dat de kleur (marine-)blauw de meeste meisjes en vrouwen flatteert. Sinds de introductie van het klassieke matrozenpakje met schouderkraag in 1846 zijn blauw en wit in Europa de gebruikelijke kleuren voor de matrozendracht van zowel jongens als meisjes geweest. Matrozenblouses, -rokjes en -kragen voor meisjes werden soms in rood of roze uitgevoerd. Een advertentie van de Bijenkorf uit november 1917 biedt bijvoorbeeld een rode flanelen matrozenblouse voor meisjes aan.⁴¹ In de Verenigde Staten droegen de jongens nogal eens matrozenpakjes waarvan de kraag en/of blouse en biezen op de broek roze waren. Roze werd daar tot aan de Eerste Wereldoorlog eeuwen algemeen beschouwd als een

35. Adriaans, *Twee eeuwen*, 12; Cunnington en Buck, *Children's costume*, 214; Lühr, ‘Matrosenanzug’, 37.

36. Weber-Kellermann, ‘Exkurs’, III.

37. Corrie Verkerk, ‘Rika Hopper’, in: *Het Parool*, 16-6-1998.

38. Chr. A.F. Anröchte, *Zelfonderricht in de Weener dames-coupe. Handleiding voor dames-naaisters en heeren-kleedermakers, tot volledig leeren knippen van costumes, mantels, kinderwerk, pelerine enz.* (Amsterdam 1893) 52.

39. ‘Iets over kleding’, in: *Evolutie. Weekblad voor de vrouw* 2 (1894) 168; vergelijk ook ‘Over kinderkleëren’, in: *De Gracieuse* 24 (1886) 65.

40. ‘Iets over kleding’, in: *Evolutie. Weekblad voor de vrouw* 1 (1893) 6.

41. GAA, Archief De Bijenkorf inv. nr. 1848, plakboek advertenties Amsterdam 1910-1917.

felle kleur die hoorde bij mannelijke actie, terwijl blauw doorging voor teerder en daardoor meer geschikt voor meisjeskleding.⁴² De kleurcode blauw voor jongens, roze voor meisjes werd in Europa gangbaar omstreeks 1850.⁴³ Voordien golden ook in Europa roze als een krachtige, voor heren en jongens geschikte kleur en blauw als een tere kleur voor meisjes en vrouwen.

Hoewel gangbaar voor beide seksen was de matrozendracht toch vooral iets voor jongens. Dat bleek onder andere uit een analyse van honderd Nederlandse klassenfoto's waarop kinderen met een matrozenkraag voorkomen.⁴⁴ De foto's hebben betrekking op gemengde (jongens en meisjes) lagere scholen uit het hele land. Onder de 352 kinderen met een matrozenkraag zijn 290 jongens (82,4 procent) en 62 meisjes (17,6 procent). Ook op sentimentele prentbriefkaarten met foto's van matrozenpakjesdragers (afb. 3, 4) zijn jongens verreweg in de meerderheid. Bij de achtentwintig Nederlandse, Belgische en Franse kaarten in mijn bezit is de verhouding als volgt: eenentwintig met alleen een jongen in matrozenpakje; vier met een jongen in een matrozenpakje en een meisje in andere kleding; twee met een jongen en een meisje die beiden een matrozenpakje aanhebben; één met alleen een meisje in een matrozenpakje. Op slechts drie van de achtentwintig kaarten is dus een meisje in matrozenpakje te zien. Is de ondervertegenwoordiging van meisjes met een matrozenkraag op klassenfoto's te verklaren uit de omstandigheid dat voor moeders die hun dochttertjes opvallend wilden kleden de eentonige matrozenpakjes een onaantrekkelijke optie vormden? Bij het kleden van jongens deed die eenvormigheid er inderdaad minder toe. Tegen de hypothese pleit echter dat meisjes ook verre in de minderheid zijn op de prentbriefkaarten met foto's van matrozenpakdragers. Klaarblijkelijk zagen de uitgevers van die kaarten meisjes in matrozenkleding als minder aandoenlijk, want te masculien.

Sportkleding vormde een uitzondering op de regel dat de matrozendracht overwegend door jongens werd gedragen. Turn- en tenniskostuums met een matrozenkraag bleven beperkt tot meisjes en jonge vrouwen. Tijdens de feministische golf omstreeks 1900 werden er wel meer herenkledingstukken in de damesgarderobe opgenomen, meestal eerst in sportieve toepassingen. Voorbeelden daarvan zijn colberts, overhemdblouses, molières en platte matelot- of panamahoedjes.

Soms golden er officieuze kledingcodes waarbij de matrozendracht voor jongens werd gereserveerd. Aan het begin van de twintigste eeuw droegen bij-

42. William Stewart, *Cassell's queer companion. A dictionary of lesbian and gay life and culture* (Londen 1995) 194 ('pink'); www.historywired.si.edu, de website van het Smithsonian Institute (juni 2004).

43. Michel Pastoureau, *L'étoffe du diable. Une histoire des rayures et des tissus rayés* (Parijs 1991) 166-167, noot 88.

44. De voornaamste bron voor de klassenfoto's waren de deeltjes uit de *Kent u ze nog- en ... in oude ansichten*-reeksen van uitgeverij de Europese bibliotheek in Zaltbommel.

voorbeeld alleen de zoontjes van de notabelen in het Drentse dorp Hollandse Veld op zondag matrozenpakjes.⁴⁵ Ook op de verjaardagspartijtjes die jkvr. Agnies Pauw van Wieldrecht ('s-Gravenhage, 1927) als kind bezocht hadden uitsluitend de jongens een matrozenpakje aan. In de kringen waarin de Pauw van Wieldrechts verkeerden (adel en patriciaat) waren matrozenpakjes voor meisjes ongebruikelijk.⁴⁶

Bij de vrouwelijke sekse was de bovenste leeftijdsgrens voor de matrozen-dracht vaag. Matrozenkleding werd gedragen door kleine meisjes, 'bakvissen' en jonge vrouwen. Bij de mannelijke sekse fungeerde het matrozenpakje daarentegen uitsluitend als kinderkleding. Over de leeftijdscategorie waarin Nederlandse jongens matrozenpakjes droegen geven advertenties van warenhuizen als De Bijenkorf en Gerzon nauwkeurig uitsluitel. De bovengrens voor matrozenpakjes van jongens ligt daar vrijwel altijd bij twaalf jaar, een enkele keer bij dertien jaar. De ondergrens is minder uitgesproken: de beschikbare maten beginnen nu eens bij twee jaar, dan weer bij drie of vier jaar.⁴⁷ Deze variaties corresponderen met de vage grens tussen peuter- en kleuterleeftijd. De overgang wordt gemarkeerd door het moment waarop het jongetje voor het eerst een broek aankrijgt. Een belangrijk ogenblik in een jongensleven, want voor het zover was droegen jongens en meisjes dezelfde kleding. Een versje uit 1897 zegt daar het volgende over:

Moeder hing mijn rokje
Ergens in een hoek:
'Groote jongens' – zei ze,
'Steekt men in de broek.'⁴⁸

Het 'in de broek steken' vond meestal plaats zodra het jongetje zindelijk was en een broek kon open- en dichtknopen.⁴⁹ Die gebeurtenis werd in de familiekring soms gevierd met traktaties en geschenken, waaronder de eerste broek die het kind van de peetouders kreeg.⁵⁰ Een matrozenpakje was een passend cadeau voor deze gelegenheid. Toen het Friese jongetje Iebele Lamsma in 1890 vier jaar werd, kreeg hij van zijn peettante Iebeltje een matrozenpakje

45. rendo.dekooi.nl (februari 2003).

46. Mededeling jkvr. Agnies Pauw van Wieldrecht.

47. GAA, Archief De Bijenkorf inv. nr. 1848, plakboek advertenties; GAA, Archief Gerzon inv. nr. 646, catalogi 1924-1932.

48. Geciteerd naar *Woordenboek der Nederlandsche taal*, dl. 3 ('s-Gravenhage-Leiden 1902) kol. 1465.

49. Inga Wintzell, 'Kolten som barnplagg', in: *Fataburen. Nordiska musuts och Skansens arbok* (1971), Engelse samenvatting, 96; Ingeborg Weber-Kellermann, 'Lebenszyklus und soziale Schichtung', in: *Etnologia Europaea. Journal of European ethnology* 16 (1986) 111.

50. Weber-Kellermann, 'Lebenszyklus', 114-115; *Woordenboek der Nederlandsche taal*, dl. 3 ('s-Gravenhage-Leiden 1902) kol. 1465.

toegestuurd. Vader Lamsma, die toentertijd met zijn gezin in het dorpje Hal-lum woonde, ging met zijn zoontje naar Leeuwarden om hem daar in dit matrozenpakje te laten fotograferen. De foto werd als aandenken naar tante Iebeltje in Amsterdam gezonden.⁵¹

Eind negentiende, begin twintigste eeuw kwam het regelmatig voor dat jon-getjes in de peuterleeftijd een met een matrozenkraag gecombineerde jurk of rokje aankregen. In Nederland bestond ook het gebruik om jongens tot een jaar of vier à vijf te kleden in een (matrozen)pakje waarbij broekje en lijfje aan elkaar vastzaten: een interessante overgangsvorm tussen de peuterjurk – een ééndelig kledingstuk – en de ‘echte’, van het bovenstuk gescheiden jongensbroek.⁵² Ook in Duitsland was dit type (matrozen)pakje gangbaar, maar de overgang van *Hosenleibchen* naar een afzonderlijke, met bretels opgehouden broek vond hier op veel latere leeftijd plaats. Werd het matrozenpakje in Nederland gedragen door jongens vanaf twee tot en met twaalf, dertien jaar – dus tot het moment waarop ze de lagere school verlieten – in Duitsland was het ook een gangbare mode voor leerlingen in de lagere klassen van middelbare scholen. De door Hävernick onderzochte Hamburgse schooljongens namen tot omstreeks 1917 pas op hun vijftiende jaar – de leeftijd waarop zij belijdenis deden – afscheid van het uit een *Hosenleibchen* bestaande matrozenpakje.⁵³

Ook in Italië werden matrozenpakjes gedragen door oudere jongens. Silvio d’Arzo (1952-2002), een literair wonderkind, had een matrozenpakje aan toen hij als vijftienjarige kennis maakte met de agent van zijn eerste uitge-ver.⁵⁴ Giuseppe Di Lampedusa (1896-1957) voert in een van zijn verhalen een matrozenpakdrager ten tonele ‘wiens beginnende snor de zeventienjarige het uiterlijk gaf van een echte matroos van de Koninklijke Marine’. Uit de context blijkt dat de jongen eigenlijk te oud was voor deze kleding.⁵⁵ In Italië lag de grens kennelijk bij het bereiken van de seksuele volwassenheid. Costanzo Ciano, de vader van Mussolini’s minister van buitenlandse zaken Galeazzo Ciano, maakte uit een van zijn afgedankte marine-uniformen een matrozen-pak voor zijn zoon en liet hem daarbij een pet dragen in plaats van de kwieke strohoed waarmee Ciano’s klasgenoten paradeerden. Toen een van Ciano’s vrienden aan vader Costanzo vroeg waarom hij zijn zoon zo raar uitdoste, ant-

51. www.lamsma.net/familie/lamsmalijst.html (juni 2004).

52. S. Comender, *Het dames- en kindercostuum. Handleiding tot het maatnemen, knippen en vervaardigen* (Rotterdam z.j.) 42 (matrozenpakje met en zonder ‘broeklijfje’); GAA, Archief De Bijenkorf inv. nr. 1848, advertentie uit mei 1917, alwaar een matrozenpakje in de vorm van een broeklijfje wordt genoemd.

53. Walter Hävernick, ‘Kinderkleidung und Gruppeneigenschaft in volkskundlicher Sicht. I Der Matrosenanzug der Hamburger Jungen 1900-1920’, in: *Beiträge zur deutschen Volks- und Altertumskunde* 4 (1959) 57-58.

54. www.istitutodarzo.it/darzo/biblio/i_house1.html (juni 2004).

55. Giuseppe Tomasi di Lampedusa, *De senator en de sirene en andere verhalen*. Vertaald door J.C. Romein-Hütschler (Arnhem 1962) 54.

woordde deze: ‘Omdat ik het hem onmogelijk wil maken dat hij met jou en de anderen naar een bordeel gaat.’⁵⁶

Schattigheid troef

De historicus Wim Willems (1951), die opgroeide in een Haags arbeidersgezin, herinnert zich hoe zijn moeder elk kwartaal de kinderbijslag direct uitgaf aan de aankoop van ‘nieuw goed’, waaronder matrozenpakjes:

Bij de Kindervriend op de Beeklaan kocht ze al in mijn vroegste jeugd een matrozenpakje. Ze vindt het nu nog jammer dat daar geen foto van is gemaakt, want ‘het stond je zo schattig’.⁵⁷

En inderdaad, onder de factoren die hebben bijgedragen aan de populariteit van het matrozenpakje neemt die vertederende uitstraling een voorname, zo niet de allereerste plaats in. Exemplarisch voor dat schattigheids sentiment zijn de talloze prentbriefkaarten met foto’s van matrozenpakjongetjes uit het eerste kwart van de twintigste eeuw. Op deze foto’s is de liefalligheid die jongetjes in een matrozenpakje sowieso al uitstralen nog eens extra aangezet met behulp van bekoorlijke poses, pastelkleuren, romantische achtergronden en allerlei grappige of sentimentele attributen, in het bijzonder bloemen (afb. 3, 4). De afgebeelde jongetjes hebben een feminiene uitstraling waardoor de stoerheid van hun marine-uniform wordt afgezwakt en geïroniseerd. Deze prentbriefkaarten mogen dan kitsch zijn, ze passen wel in de picturale traditie waarvoor Greuze en Reynolds de grondslag hebben gelegd met hun portretten die de kindertijd uitbeelden als een *age of innocence*.

Niet alleen de makers van suikerzoete prentbriefkaarten, maar ook sommige kunstschilders gaven toe aan de verleiding om de charme van een jongen in een matrozenpakje te chargeren. Winterhalter bedeede op zijn beroemde schilderij van Albert Edward in matrozenuniform het prinsje een engelachtig uiterlijk toe dat hij in werkelijkheid niet bezat. Van dit schilderij is dan ook gezegd dat het balanceert op de ‘smalle rand tussen kunst en kitsch’.⁵⁸ Dit geldt eveneens voor *Mrs. Edward L. Davis and her son*, een portret uit 1890 van de beroemde Brits-Amerikaanse societyschilder John Singer Sargent.⁵⁹ Bij de uitbeelding van het jongetje paste Sargent diverse sentimentaliserende effecten toe: een dromerige oogopslag, een kokette draaiing van de romp en

56. Ray Mosely, *Mussolini's shadow. The double life of count Galeazzo Ciano* (New Haven-Londen 1999) 6.

57. Wim Willems, ‘Stadskind’, in: *Haagsche Courant*, 17-1-2003.

58. Kuhn en Kreutz, *Der Matrosenanzug*, 26.

59. Carter Ratcliff, *John Singer Sargent* (Oxford 1983) 177-178.

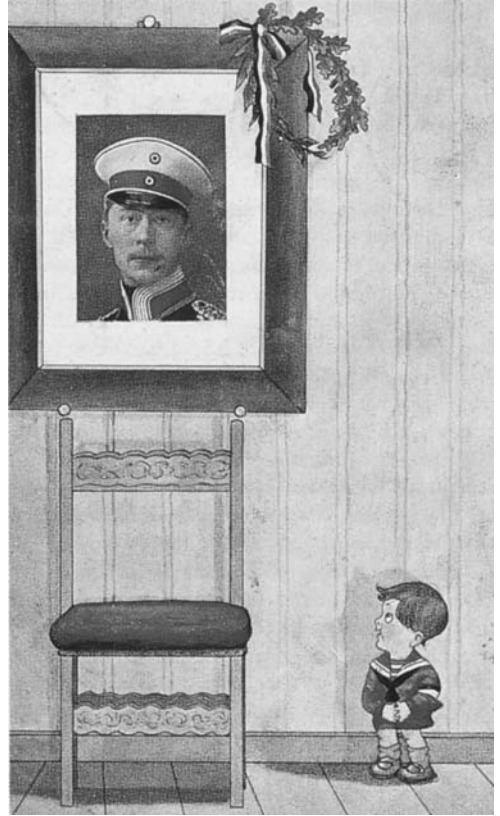

Afb. 5. John Singer Sargent, Mrs. Edward L. Davis and her son, 1890. Los Angeles County Museum of Art.

niet te vergeten het opgeheven handje dat is verstrengeld met de hand van de moeder (afb. 5).

De vertedering die het matrozenpakje opwekte was voor een belangrijk deel te danken aan het contrast tussen de kinderlijke onschuld van de drager en de stoerheid van matrozen. Die stoerheid droeg in wezen een goedmoedig, niet agressief karakter. Matrozen bij de marine waren immers primair zeelieden en geen soldaten, dit in tegenstelling tot de eigenlijke mariniers. Niettemin deden matrozen hun dagelijks zeemanswerk in een militaire setting. Dat gaf aan hun imago iets tweeslachtigs. Omstreeks 1900, toen de internationale politieke verhoudingen voor een belangrijk deel werden beheerst door de rivaliteit over de macht ter zee, kon het matrozenpakje daardoor makkelijk worden geladen met uitgesproken militaristische en nationalistische sentimenten. In de concurrentiestrijd tussen Duitsland als opkomende maritieme mogendheid en Engeland, dat zijn gevestigde hegemonie ('Britania rules the waves') bedreigd zag, zijn ook de minimaal troosjes ingezet als propaganda voor een nationalistische vlootpolitiek. Zo is er een Duitse prentbriefkaart uit de Eerste Wereldoorlog met een jongetje in matrozenpak dat naast een lege stoel staat waarboven een enorm, met een rouwkrans versierd portret hangt. De geportretteerde is kennelijk de gesneuvelde vader van de jongen, die het goede voorbeeld wil volgen: 'Solch tapferer Soldat möcht ich auch sein.' (afb. 6).

Dergelijke prentbriefkaarten werden ook in Engeland gemaakt. Een Engelse kaart uit 1917 toont twee jongetjes in matrozenpak bij een strandkuil. Eén van hen houdt de Britse vlag vast, de ander heeft in een van zijn handen een zeilbootje. Onderschrift: 'Anyone wanting to tackle our fleet/Come if you dare, you will quickly retreat.'⁶⁰ Al even patriottisch is een kaart uit 1915 met

Afb. 6. Duitse prentbriefkaart uit de Eerste Wereldoorlog. Onderschrift: 'Solch tapferer Soldat möcht ich auch sein'.

60. Dawn en Peter Cope, *Postcards from the nursery. The illustrators of children's books and postcards 1900-1950* (Londen 2000) 228.

een tekening van twee broertjes, van wie de ene een soldatenuniform en de andere een matrozenpak draagt.

Het begeleidende versje duidt ze aan als ‘two plucky [flinke 1M] british boys (...) as brave as lions’.⁶¹ De koddige bravoure laat de schattigheid van matrozenpakdragers intact, maar de strekking van dit soort oorlogspropaganda is er niet minder serieus om.

Travestie, homo-erotiek en pedofilie

Maken jongens in matrozenpak vaak een meisjesachtige indruk, bij meisjes doet zich het omgekeerde voor: die zien er niet zelden juist jongensachtig uit. Hun kleding verwijst naar een uitgesproken masculiene beroepsgroep en conflicteert dus met hun eigen sekse. Het zijn travestiematroosjes.

Het travestie-element is een interessant en pikant aspect van de matrozendracht voor meisjes en jonge vrouwen. Om te beginnen was de idee van de vrouwelijke matroos niet zo maar een verzinsel. Rudolf Dekker en Lotte van de Pol hebben in hun boek *Daar was laatst een meisje loos* aangetoond dat vrouwen in travestie vroeger inderdaad nogal eens dienst namen als matroos. In Nederlandse bronnen uit de zeventiende en achttiende eeuw kwamen ze tientallen vrouwelijke matrozen tegen die bij de VOC aanmonsterden uit zucht naar vrijheid, avontuur en geld of om seksuele redenen. Meestal waren het op drift geraakte meisjes van rond de twintig die radicaal met hun verleden wilden breken. Ook in andere West-Europese landen kwam dit verschijnsel regelmatig voor. Tal van liederen, waaronder het bekende *Daar was laatst een meisje loos*, gedichten, romans en prenten zijn aan deze travestiematrozen gewijd.⁶²

De matrozendracht voor meisjes doorbrak op speelse wijze de strikte rolverdeling tussen mannen en vrouwen: eventjes mochten meisjes de mannenwereld binnenstappen. Sommige meisjes vonden het stoer om in matrozenkleding rond te lopen. Andere ervoeren echter de jongensachtige uitstraling ervan juist als onplezierig. Aan het begin van Theodor Fontanes roman *Effi Briest* (1895) beklagt de gelijknamige hoofdpersoon, een zeventienjarig meisje, zich bij haar moeder over de hobbezakkerige jurk met matrozenkraag die ze moet dragen. Zij beleeft dat kledingstuk als jongensachtig en infantiel.⁶³

Een vergelijkbare scène komt voor in Cornélie Noordwals roman *Intra nos* (eerste druk 1902), die zich afspeelt in de Haagse *haute-volée*. De eenen-

61. *Ibidem*, 40.

62. Rudolf Dekker en Lotte van de Pol, *Daar was laatst een meisje loos. Nederlandse vrouwen als matrozen en soldaten. Een historisch onderzoek* (Baarn 1981) 9-15, 60, 118-119. Over vrouwelijke soldaten zie ook Geertje Mak, *Mannelijke vrouwen. Over grenzen van sekse in de negentiende eeuw* (Amsterdam-Meppel 1997) 131-163.

63. Theodor Fontane, *Effi Briest*. Vertaald door Pé Hawinkels (Amsterdam 1992) 7.

twintigjarige hoofdpersoon Iris van Rhenen neemt met de volgende woorden afscheid van haar vriendin Phil:

Nu adieu, Philleman. Je bent net zoo'n koddig, rond, jolig figuurtje om Philleman te heeten. Je bént ook een jongen, jij, met je matrozenkraag en je hoed met één lintje'.⁶⁴

Toch draagt de uiterst modebewuste Iris, die veel tijd voor de spiegel doorbrengt, zelf ook matrozenkragen. Maar dan wel heel bijzondere. Aan het begin van de roman wordt beschreven hoe Iris 's ochtends langdurig dubbend haar kleding uitkiest. Zij voelt niets voor 'een stijve gekartonneerde engelschen blouse met hoogen boord en das', die volgens haar moeder – een hofdame van koningin Wilhelmina 't meest comme il faut [is] voor jonge meisjes 's morgens'. Uiteindelijk kiest zij voor een lichtblauwe peignoir van kasjmier en daarbij een weelderige matrozenkraag die de vormen van haar hals goed doet uitkomen:

Een groote ronde matrozenkraag, belijnd met zwart fluweel, uitvloeiend in roomige kant, liet haar hals in zijn stevig ronde curven, mollig bloot.⁶⁵

Kortom, de ene matrozenkraag was de andere niet. In een rechttoe-rechtaan uitvoering had dit kledingattribuut een jongensachtige uitstraling, maar modische varianten zoals die uit de garderobe van Iris waren juist bij uitstek vrouwelijk.

Voor de avontuurlijke Isabelle Eberhardt (1877-1904), buitenechtelijke dochter van een Duits-Russische moeder en een Armeens-Russische vader, was het dragen van een matrozenpak en andere mannenkleding meer dan een spelerei. Haar vader, de ex-priester en anarchist Alexander Trofimovski, voedde haar als een jongen op en liet haar jongenskleding dragen. Op achttienjarige leeftijd liet Isabelle zich fotograferen in matrozenpak, hoogstwaarschijnlijk met lange broek (afb. 7).

Een jaar later verliet zij het ouderlijk huis om zelfstandig in Genève te gaan wonen. Trofimovski had daarvoor zijn toestemming gegeven op voorwaarde dat Isabelle zich als man zou kleden: volgens hem zou zij zich dan beter in de stad kunnen handhaven. Isabelle, die al op jonge leeftijd gefascineerd was door het zeemansleven, ging in Genève als matroos gekleed.⁶⁶ In 1897 reisde zij met haar moeder naar Afrika, waar beiden zich tot de islam bekeerden. Verkleed als Arabische man verbleef Isabelle lange tijd onder berberstammen in Noord-

64. Cornélie Noordwal, *Intra nos* (Utrecht zesde druk 1918) 109.

65. *Ibidem*, 107.

66. Annette Kobak, *Isabelle. Het leven van Isabelle Eberhardt* (Amsterdam 1990) 62-63.

Afb. 7. Isabelle Eberhardt. Foto van Louis David, 1895. Op de muts het woord 'Vengeance'.

Afrika. Ondanks haar mannelijke kleding en gedrag schijnt zij heteroseksueel te zijn geweest.⁶⁷

De Franse schrijfster Colette (1873-1954) was evenals Isabelle Eberhardt vanaf haar jeugd geboeid door matrozen. Op achtjarige leeftijd droomde ze ervan matroos te worden en zo de wereld rond te reizen.⁶⁸ Als meisje was Colette een *tomboy*. Later verlangde ze naar de vrijheid die mannen genoten, maar aan vrouwen werd ontzegd. Het dragen van een kort kapsel en een lange broek belichaamde voor haar dat vrijheidsverlangen. In de tijd dat de biseksuele Colette haar geslachtelijke voorkeuren nog aan het verkennen was, presenteerde ze zich als een androgyn wesen, onder andere door bij bepaalde gelegenheden een matrozenpak met lange broek te dragen. Daarmee baarde ze in Parijs veel opzien, temeer omdat het daar bij politieverordening aan vrouwen verboden

was zich in het openbaar in mannenkleden te vertonen.⁶⁹ Volgens haar biograaf Judith Thurman beperkte Colettes travestie zich niet tot kleding, maar kunnen ook haar eerste, sterk autobiografische *Claudine*-romans worden opgevat als 'een fascinerende en barokke vorm van travestie':

Als vrouw schrijft ze onder de naam van een man, Willy, die zich voordoeft als een jongensachtig meisje, Claudine, dat trouwt met een 'vrouwelijke' man, de oudere Renaud, die haar in de armen van een minnares drijft, Rézi, in welke relatie zij de mannelijke rol speelt.⁷⁰

De dichter Martinus Nijhoff beschrijft in *Het uur U* hoe een man die een groepje kinderen ziet spelen door de matrozenkraag even in verwarring wordt gebracht:

67. *Ibidem*, 141-142.

68. Geneviève Dormann, *Colette. A passion for life* (Londen 1985) 8.

69. Judith Thurman, *Colette. Een zinnelijk leven* (Amsterdam 2001) 92; Mak, *Mannelijke vrouwen*, 113. Over negentiende-eeuwse feministes die zich in een broek kleedden zie Mak, *Mannelijke vrouwen*, 244-279.

70. Thurman, *Colette*, 93.

Het is vaak niet wat het lijkt
 (...)

 Dat van dit groepje van vier
 er één een meisje was,
 men ontdekte het pas
 wanneer het oog er op viel
 dat haar witte matrozenkiel
 naar onder overliep tot
 een plooirokje, als bij een Schot.⁷¹

Het gegeven van de passant die zich vergist in de sekse van een matrozenpakdrager is ook gebruikt door Colette, zij het in een heel wat minder onschuldige context. Het betreft een passage in *La retraite sentimentale*, een van de romans uit de *Claudine*-reeks. Claudine en Renaud brengen een gepassioneerde huwelijksvakantie aan zee door. Claudine, die van Renaud zeilles krijgt, zweert de jurken en rokken tijdelijk af. Als ‘scheepsjongen’ (*mousse*) kleedt zij zich in een matrozenpak met lange broek. In een roekeloze bui bedrijven Renaud en Claudine op een middag de liefde op het strand. Twee voorbijgangers slaan dit tafereel vanuit de verte gade en denken dat er twee homo’s bezig zijn. De arme Renaud krijgt onder de badgasten de reputatie van liederlijke Parijzenaar die tegen betaling van een grijstuiver ontucht pleegt met scheepsjongens.⁷²

Omstreeks 1900, toen Colette de Parijzenaars provokeerde door zich als matroos te verkleeden, oogstte de Engelse revueartieste Vesta Tilley (1864-1952) veel succes met haar optredens in matrozenpak met lange broek. Volgens sommige auteurs had Tilley’s travestie een seksuele achtergrond, maar dat wordt door anderen bestreden.⁷³ Interessant is de boodschap die een tijdgenoot heeft nagelaten op een in 1904 verzonden prentbriefkaart, waarvan de voorkant miss Tilley in haar befaamde matrozenpak toont. Op de achterkant laat een zekere Jim aan zijn vriendin weten dat hij haar graag eens een keertje in dit kostuum zou zien.⁷⁴ Jim was niet de enige man die een vrouw in matrozenpak opwindend vond. Als matroos verklede prostituees en makers van pornografische foto’s kwamen tegemoet aan de liefhebbers van heteroseks met een homo-erotische c.q. pedofiele ondertoon, maar tegelijkertijd voorzagen zij in de behoeften van onverdachte hetero’s (afb. 8).

De erotiserende werking van een vrouw in matrozenpak kan namelijk ook hierin bestaan dat de sekse van de draagster door de ‘tegennatuurlijke’

71. Martinus Nijhoff, *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage 1964) 236-237.

72. Colette, *Oeuvres*, dl. 1 (Parijs 1984) 926; Over de autobiografische achtergrond van deze passage zie Thurman, *Colette*, 87-88.

73. www.casselden.unisonplus.net/factand.htm (juni 2004)

74. Tom Philips, *The postcard century: 2000 cards and their messages* (Londen 2000) 51.

Afb. 8. Pornofoto uit het begin van de twintigste eeuw. Fotocollectie Kinsey Institute, Bloomington (Indiana).

setting juist wordt geaccentueerd. De erotische fantasieën van de filosoof Walter Benjamin (1892-1940) zijn jarenlang beheerst door de hoer in een nauwsluitend wit matrozenpak die hij als jongeman ooit eens had gezien in de bar van het Eispalast, Berlijns eerste kunstijsbaan.⁷⁵ De verschillen tussen de seksen worden ook benadrukt door strakke unisekskleding zoals spijkerbroeken waarin zowel ronde vrouwenbillen als ‘lekkere mannenkontjes’ goed uitkomen.

Sailor suit

Wie een internet-zoekmachine de opdracht ‘sailor suit’ geeft, komt na verloop van tijd terecht op allerlei merkwaardige sites die zijn gewijd aan het matrozenpakje als uniform van Japanse schoolmeisjes. In enkele gevallen gaat het om brave plaatjesverzamelingen – wat is Japan toch rijk aan schooluniformen! – maar de meeste van deze sites zijn van erotische, soms regelrecht pornografische aard. Japanse liefhebbers van *the real thing* kunnen terecht in de zogenaamde buru sera-winkels, waar schoolmeisjes hun gedra-

75. Walter Benjamin, *Berliner Chronik* (Frankfurt am Main 1970) 79.

gen ondergoed ('buru') en matrozenuniform ('sera') verkopen, soms na het ter plekke te hebben uitgetrokken. Hoe viezer de spullen, des te meer ze opbrengen. Ook de faam van de school telt mee bij de prijsbepaling en als het meisje er een foto van zichzelf bijlevert krijgt ze een toeslag. Yoshiro Mizoguchi, hoofdredacteur van een vrouwenblad, ziet in de bloei van de buru sera-winkels een teken dat er iets fundamenteel mis is met de Japanse samenleving.⁷⁶

De seksuele subcultuur rond gedragen matrozenpakjes mag dan een typisch Japanse specialiteit zijn, ook voor sommige westerse homoseksuelen is het matrozenpakje een bron van wellust. In de naoorlogse jaren werd de stoere matroos een homo-icoon. Voor een belangrijk deel was dat te danken aan Jean Genets homo-erotische klassieker *Querelle de Brest* (1947) over de gespierde, onbehouwen en moordlustige matroos Querelle uit de havenstad Brest.⁷⁷ Dit romanpersonage vormde in alle opzichten de tegenpool van de verwijfde esthet die tot dan toe de beeldvorming over homoseksuelen had gedomineerd. Het stereotype van de viriele matroos vermengde zich met de aloude insinuaties over homoseksuele praktijken aan boord van schepen, waarover op internet de volgende mop circuleert:

Een matroosje wordt met een blindedarmontsteking in volle zee van het schip gehaald met een helikopter. Hij wordt naar het ziekenhuis gebracht. Zegt de ene verpleegster tegen de andere: 'Zullen we een geintje uithalen? Leggen we een baby in z'n armen als-ie bijkomt.' Wordt-ie wakker, zegt-ie: 'O jeetje, wat zal de stuurman dat leuk vinden...'⁷⁸

Het matrozenpakje met korte broek wordt tegenwoordig door homo's soms gedragen als kinky kleding. Onder de aanwezigen die op 1 april 2001 de eerste homohuwelijken in de gemeente Amsterdam bijwoonden waren er enkele in matrozendracht.⁷⁹ In homodiscussiegroepen op internet figureert het matrozenpakje nogal eens als ingrediënt van erotische fantasieën over stoute matroosjes.⁸⁰

Eén Nederlander heeft zijn matrozenspulletje met de dood moeten bekopen. Een woning aan de Brouwersgracht te Amsterdam was in juli 1986 het toneel van de bizarre moord op het bekende rekenwonder Willem Klein, die optrad onder de artiestennamen Willy Wortel en Pascal. Diens lijk werd aangetroffen in een matrozenpakje met korte broek. De moord bleef onopgelost.

76. www.smn.co.jp/e/key/burasera.htm (april 2003)

77. Stewart, *Cassel's queer companion*, 101 ('Genet'), 208 ('Querelle of Brest'), 222 ('sailors').

78. nl.humor (februari 2004)

79. www.gaybelgium.be (juni 2004).

80. Voor voorbeelden zie de discussiegroep roze.nl (juni 2004).

Klein maakte er geen geheim van dat hij was aangewezen op de betaalde liefde. Vermoedelijk is hij om het leven gebracht door een schandknaap.⁸¹

In schril contrast met de grove matrozenpak-seks staat de subtiële wijze waarop Thomas Mann uiting heeft gegeven aan de homo-erotische gevoelens die de aanblik van een jongen in een matrozenpakje kan oproepen. De Tadzio-figuur uit Mann's *Der Tod in Venedig* (eerste druk 1912) belichaamt het ideaaltipe van de matrozenpakdrager als engelachtig wezen, onweersaanbaar door zijn schoonheid en onschuld. De hoofdpersoon van de novelle is Gustav Aschenbach, een succesvolle schrijver van middelbare leeftijd die naar Venetië reist om daar op verhaal te komen. Op de dag van aankomst ziet Aschenbach in zijn hotel een langharige Poolse jongen van een jaar of veertien.⁸² Tadzio – zoals de knaap blijkt te heten – maakt een overweldigende indruk op hem:

Met verbazing zag Aschenbach dat de jongen volmaakt schoon was. Zijn gezicht, bleek en bevallig ingetogen, door honingkleurig haar omkruld, met de rechte neus, de lieflijke mond, de uitdrukking van bekoorlijke en goddelijke ernst, deed denken aan Griekse beelden uit de edelste periode, en naast de zuiverste volkomenheid van de vorm bezat het een zo onvergelykelijke persoonlijke bekooring dat de beschouwer in de natuur noch in de beeldende kunst iets even geslaagds meende te zijn tegengekomen.⁸³

Tadzio draagt bij deze gelegenheid een matrozenpak, dat zijn schoonheid accentueert:

Het Engelse matrozenpak, waarvan de poffende mouwen naar onder toe nauw toeliepen en de fijne polsen boven zijn nog kinderlijke maar smalle handen dicht omsloten, verleende met zijn tressen, lussen en borduursels iets rijks en verwends aan zijn tengere gestalte.⁸⁴

Aschenbach, een weduwnaar die tot dan toe een uiterst gedisciplineerd leven heeft geleid, wordt verliefd op de jongen. Hoe gepassioneerd ook, zijn liefde is en blijft zuiver platonisch. Tadzio vormt voor Aschenbach de verpersoonlijking van 'het schone zelf (...), de vorm als godsídee, de ene en zuivere volmaaktheid die in de geest leeft'.⁸⁵ Het verhaal van Aschenbachs passie speelt

81. Victor Lebesque, 'Huiveren op de Herengracht', in: *De Volkskrant*, 3-10-1998; www.inghist.nl/onderzoek/projecten/bwn/lemmata/bwn5/klein (juni 2004).

82. Over de jongen die model heeft gestaan voor Tadzio zie: Katia Mann, *Herinneringen aan de tovenaars*. Vertaald door Lore Coutinho (Amsterdam 1974) 70 en Gilbert Adair, *The real Tadzio: Thomas Mann's 'Death in Venice' and the boy who inspired it* (Londen 2001).

83. Thomas Mann, *De dood in Venetië*. Vertaald door Hans Hom (Amsterdam 2002) 38.

84. *Ibidem*, 38-39.

zich af in een noodlotszwangere sfeer: in Venetië heerst de cholera, waaraan tenslotte ook Aschenbach zal bezwijken.

Volgens Katia Mann behoorde *Der Tod in Venedig* tot de beste werken van haar echtgenoot en had hij er een enorm succes mee, vooral in Amerika.⁸⁶ Visconti's verfilming uit 1971, met in de hoofdrollen Dirk Bogarde (Aschenbach) en Bjørn Andresen (Tadzio), bereikte een nog veel groter publiek. Over de wijze waarop Visconti Aschenbachs liefde voor Tadzio heeft gevisualiseerd is veel te doen geweest. Volgens sommigen krijgt de liefde van Aschenbach in de film een veel te zinnelijk accent. Anderen vonden juist dat Visconti had moeten laten zien hoe Aschenbachs schoonheidsverering in feite op een lichamelijke hartstocht berust. De recensent Mark Adnum kon waardering opbrengen voor Bogardes acteerprestaties ('good gay performance'), maar maakte ernstig bezwaar tegen Visconti's beslissing om Tadzio voor te stellen als een androgyn, seksloos wezen.⁸⁷ Een onbillijke maar niettemin interessante kritiek. Adnum doet hiermee namelijk een frontale aanval op het matrozenpakjessentiment dat zijn voedingsbodem vindt in de idee van de kinderlijke onschuld waarop seksualiteit nog geen vat heeft: de kindertijd als een *age of innocence*.

Nabloei en ondergang

In Engeland was het matrozenpakje in het eerste decennium van de twintigste eeuw op het hoogtepunt van zijn populariteit, in Duitsland in tweede decennium en in Nederland in het derde.⁸⁸ Deze verschillen liggen enigszins in de lijn der verwachtingen. Engeland was immers de bakermat van het klasieke matrozenpakje (1846) en Duitsland het eerste land op het Continent waar het werd geïntroduceerd (begin jaren 1860). Nederland volgde zoals gezegd pas in de jaren 1870.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden er vanwege de textielschaarste weinig matrozenpakjes gedragen. Textiel bleef in Nederland tot november 1949 op de bon.⁸⁹ Daarna beleefde het matrozenpakje een bescheiden come-

85. *Ibidem*, 65. Härle spreekt in dit verband over de door Thomas Mann 'als Künstler-Problematik inszenierten Auseinandersetzung mit dem homosexuellen Empfinden' (Gerhard Härle, *Männer Weiblichkeit. Zur Homosexualität bei Klaus und Thomas Mann* (Frankfurt am Main 1988) 24.

86. Katia Mann, *Herinneringen*, 71.

87. www.outrate.net/outratedeathinvenice.html (juni 2004).

88. Engeland: Rose, *Children's clothes*, 140. Duitsland: Hävernich, 'Hamburger Jungen', 46; Walter Hävernich, 'Kleidung und Kleidersitte höherer Schüler in Hamburg 1921-1939', in: *Beiträge zur deutschen Volks- und Altertumskunde* 6 (1962) 28. Nederland: blijkens een later te publiceren analyse van 235 klassenfoto's uit de jaren 1878-1959.

89. Klaas Kornaat, *Gezien door het oog van de naald. 150 jaar productie en verkoop van kleding in Nederland* (De Bilt 1992) 100.

back, die duurde tot het begin van de jaren zestig. Omstreeks 1965 was de matrozenpakjesmode in Nederland en de rest van de wereld, met uitzondering van Japan, op sterven na dood.

Ik herinner me nog een bruiloft, zo'n jaar of veertig geleden, waarbij een zoon-tje van een vriendin in een matrozenpakje verscheen. Ik moest daar toen om lachen, want het was volkomen passé.⁹⁰

De schrijver Jaap Scholten (Enschede, 1963) behoorde tot de hekkesluiters. Bij feestelijke gelegenheden moest hij van zijn ouders een 'destijds door mij gehaat matrozenpakje' aan.⁹¹ Sinds het midden van de jaren 1970 keren maritieme elementen bij tijd en wijle terug in de dames- en meisjeskleding als nostalgische herinneringen aan de hoogtijdagen van het matrozenpakje.

Normaliter lost de ene mode de andere af. Voor het matrozenpakje is echter geen kindermode van ook maar enigszins vergelijkbare populariteit in de plaats gekomen.⁹² Dit opmerkelijke gegeven zet ons op het spoor van wat wel eens de belangrijkste oorzaak voor de verdwijning van het matrozenpakje als kinderkleding zou kunnen zijn: de vervanging van de standenmaatschappij door een egalitaire samenleving. In het vooroorlogse Nederland was het matrozenpakje een statussymbool van de hogere sociale klassen geweest: aanvankelijk alleen de elite, later ook de 'nette burgerij'. Tegen 1960 had het matrozenpakje die symboolwaarde verloren en werd het ervaren als achterhaald, truttig en kleinburgerlijk. Er was een taboe aan het ontstaan op het openlijk benadrukken van sociale verschillen via kleding. Later in de jaren zestig mondde dit uit in een radicaal egalitarisme dat nergens beter tot uitdrukking kwam dan in de inburgering van de spijkerbroek, het kledingstuk dat de grenzen tussen seksen, klassen en leeftijdscategorieën totaal zou doorbreken.⁹³ De verschillen tussen jongens- en meisjeskleden werden steeds kleiner.⁹⁴ Symptomatisch voor de naoorlogse grensvervaging tussen de kleding van kinderen en die van volwassenen is behalve de opmars van de spijkerbroek ook de overname van de korte broek – vroeger alleen een kledingstuk van jongens – door volwassen mannen en vrouwen als sport- en vrijetijdskleding.⁹⁵

In historisch perspectief gezien kan dit nivelleringsproces tot op zekere hoogte worden aangemerkt als een terugkeer naar de vroegmoderne tijd, toen

90. Mededeling jkvr. Agnies Pauw van Wieldrecht.

91. www.jaapscholten.nl (juni 2004).

92. Wel kwam er een nieuw verschijnsel op: de tienermode.

93. Weber-Kellermann, 'Lebenszyklus', 119-120.

94. AnneMarie Feld, *Moeders trots. Mode voor jongens en meisjes 1945-1970* (Alkmaar 2004) 11.

95. Hävernick, 'Hamburger Jungen', 41, 60-61. Vergelijk ook J. Lion, 'Modes vestimentaires et psychologie des peuples. Le costume des enfants', in: *Revue de psychologie des peuples* 20 (1965) 271-272.

kinderen in wezen dezelfde kleding droegen als volwassenen. Die periode eindigde omstreeks 1770 met de opkomst van het oermatrozenpakje, de eerste internationale kindermode. De ondergang van het klassieke matrozenpakje met zijn markante schouderkraag, zo'n twee eeuwen later, betekende het einde van de populairste kindermode aller tijden en sloot ook de bloeitijd van de kindermode in het algemeen af. Daaraan lag een ontwikkeling ten grondslag die tot op de dag van vandaag doorgaat. De werelden van kinderen en volwassenen groeiden naar elkaar toe, onder andere doordat het gezin een onderhandelings-huishouding is geworden waarin kinderen al vroeg participeren. De romantisering van de kinderjaren als een *age of innocence* heeft haar beste tijd gehad.

Epiloog

De geschiedenis van het matrozenpakje laat zien dat aan een en hetzelfde kledingstuk totaal verschillende, niet zelden diametraal tegengestelde gevoelswaarden kunnen worden toegedicht. Het pakje dat moeders vroeger zo schattig vonden, wordt tegenwoordig door Japanse fetisjisten en in de westerse homoscene om heel andere redenen geapprecieerd. Sommige meisjes droegen graag een matrozenpakje omdat het zo snoezig stond, andere voelden zich er stoer in – net een jongen! Veel jongens hadden een hekel aan deze 'meidenkleding', maar er waren er ook die het matrozenpakje met alle plezier aantrokken en zich er een echte vent in waanden. In Engeland werd het matrozenpakje aanvankelijk uitsluitend door jongens gedragen, in het hedendaagse Japan lopen alleen meisjes erin rond. In Nederland was het matrozenpakje van jongens typisch iets voor de kleintjes, in Duitsland werd het ook door gymnasiasten tot omstreeks hun vijftiende jaar gedragen.

In de Verenigde Staten keek men tot diep in de twintigste eeuw niet vreemd op van een jongen in een roze matrozenpakje. Roze vonden de Amerikanen een typische jongenskleur, blauw was meer voor meisjes: voor laatnegentiende-eeuwse en twintigste-eeuwse Europeanen de omgekeerde wereld. Maar er is een tijd geweest dat het in Europa voor modebewuste mannen *de rigueur* was roze kousen te dragen. Juist omdat kleuren van zichzelf betekenisloos zijn kunnen wij ze met tegenstrijdige belevingswaarden laden. *It's all in the eye of the beholder.*

Over de auteur

Ignaz Matthey (1947) is historicus en freelance redacteur te Amsterdam. Publiceerde onder meer een boek over de cultuurgeschiedenis van de zangvogelvangst in Holland (2002) en een biografie van de negentiende-eeuwse tenor Willem Pasques de Chavonnes Vrugt (2001).

E-mail: imatthey@wolmail.nl